

УДК 002.1:75/76]-028.25:94(100)''1939/1945''

Олена Тихоненко,
старший науковий співробітник
Державного архіву друку Книжкової палати України

Друга світова війна в образотворчих виданнях: з фондів Книжкової палати України

У статті проаналізовано образотворчі видання 1939—1945 рр., наявні у фонді Державного архіву друку Книжкової палати України. Наведено кількісні показники за мовою, місцем видання, видавництвами, тиражем, а також класифікацію цих видань за їхньою видовою належністю та тематичним спрямуванням. Акцентовується значення образотворчих видань при дослідженні аналізованого історичного періоду.

Ключові слова: аркушеве видання, графіка, види образотворчих видань, плакат, поштова картка, альбом, художня репродукція, портрет, Друга світова війна.

Образотворчі видання (ОВ) — це видання, більшу частину обсягу яких займає зображення, до них належать плакати, портрети, прикладна графіка, альбоми, листівки тощо [7; 8]. Наприкінці 1930-х — у першій половині 1940-х років в Україні було створено чимало друкованих мистецьких творів, які з огляду на історичний контекст використовувалися переважно за агітаційно-політичною метою. На той час технічні можливості перетворили політичну графіку на справжню ідеологічну індустрію, особливо в тоталітарних державах. Базуючись на радикальних ідеологічних доктринах, тоталітарні режими активно експлуатували можливості пропаганди задля утвердження у свідомості пересічних громадян відповідних переконань та світоглядних схем [11]. Художньо оформлені й ідеологічно виврені плакати, портрети, поштові картки, репродукції картин виходили великими тиражами й розповсюджувалися по всіх областях України. Чимало документів того періоду нині є важливим сегментом у структурі загального фонду друкованої продукції Книжкової палати України. Вони надають відомості про історичні події, крізь які довелось пройти нашій країні та її народові. Більшість із цих документів репрезентують політичну ситуацію в державі, адже свого часу виконували певні функції, закладені у них владою, переважно з метою маніпуляції суспільною свідомістю [13]. На матеріалі ОВ періоду Другої світової війни можна простежити не лише хронологію та перебіг трагічних і кривавих подій, що розгорталися на наших землях в той час, а й відслідкувати еволюцію ідеологічної політики радянської влади. Для організації агітаційної діяльності на найвищому рівні створювалися спеціальні структури, залучалися видатні письменники, поети, художники, журналісти, які виконували соціальні замовлення, використовуючи при цьому схожі прийоми, адресуючи агітаційні матеріали як своїм громадянам, так і противникам, населенню окупованих районів тощо [9]. Цікавими матеріали з фонду образотворчих видань Книжкової палати України будуть і для мистецтвознавців, адже ці видання поряд із виразною політичною складовою є водночас продуктом художньої творчості, а отже можуть аналізуватися за двома групами критеріїв — ідеологічними та мистецькими [11].

Досліджуючи масив документів означеного періоду, спершу розглянемо кількісні й якісні характеристики за такими критеріями, як мова, місце видання, видавництво, тираж, а на завершення присвятимо увагу їх типо-видовому різноманіттю та тематичному репертуару.

У фонді Державного архіву друку зберігається 1635 друк. од. образотворчих видань 1939—1945 рр. (табл. 1). Дані таблиці ілюструють той факт, що з вересня 1941 року і майже до кінця 1943-го Книжковою палатою було припинено реєстрацію українських друкованих видань. Це пов'язано з тим, що після захоплення Харкова німецькими військами установу було евакуйовано в Уфу (Башкирська РСР), де вона згідно з постановою Ради Народних Комісарів від 8 червня 1942 року № 142 відновила роботу й знаходилася при переміщеній з Києва Академії наук УРСР. Утім, вивезені були лише генеральні алфавітні каталоги, фонди ж залишались у Харкові. Після визволення міста, згідно з постановою РНК УРСР від 28 вересня 1943 року, роботу Книжкової палати у Харкові було поновлено. Перед колективом постало завдання заново впорядкувати господарство: архів, довідково-бібліографічну бібліотеку, каталоги, картотеки, інструктивний матеріал тощо. У 1944 році установа повністю відновила основні реєстраційно-облікові функції [12]. Було вжито заходів і для ліквідації лакун у реєстрації друкованої продукції за період 1941—1943 років. Тож, очевидно, та незначна кількість образотворчих матеріалів 1943-го, яка нині зберігається у фонді Держархіву друку, надійшла до Книжкової палати вже у наступні роки.

Окрема історія з єдиною одиницею зберігання у фонді ОВ за 1942 рік (фото 1—4). Це альбом автолітографій таких українських художників (співробітників Харківського художнього інституту), як Б. Порай-Кошиць, М. Козик, М. Жеваго, Л. Льготак, О. Дмитревський, надрукований у цьому самому інституті відділом пропаганди німецької окупаційної влади (Propagandastaffel Charkow). Двомовне (українською і німецькою) видання має назву "По Україні / Aus Ukrainischem Land" і містить 8 літографій із зображеннями мирних, здебільшого сільських українських пейзажів ("На Полтавщині", "Запоріжжя", "Село Яреськи на Полтавщині", "Селянське подвір'я на Харківщині", "Околиця с. Н. Санжари на Полтавщині", "Селянське подвір'я на Ізюмщині", "Хата на Ізюмщині", "Вітряк с. Лебедин"). Вочевидь, потрапивши до так званого

спецфонду, альбом дивом зберігся у Державному архіві друку після відновлення радянської влади: напис на обкладинці, зроблений олівцем, дбайливо застерігає: "Не видавать". Проте нині він втратив актуальність. Здавалося б, це лише одне-єдине видання, проте воно має неабиякий дослідницький потенціал. Зокрема, цікаво прослідкувати, яким чином склалися долі художників — авторів літографій [4].

Таблиця 1

**Кількісний склад образотворчих видань
1939—1945 рр.**

Рік	Друк. од.	У % від заг. к-сті
1939	514	31,4
1940	543	33,2
1941	303	18,5
1942*	1	0,1
1943	17	1,0
1944	109	6,7
1945	148	9,1
Всього 1939—1945	1 635	100

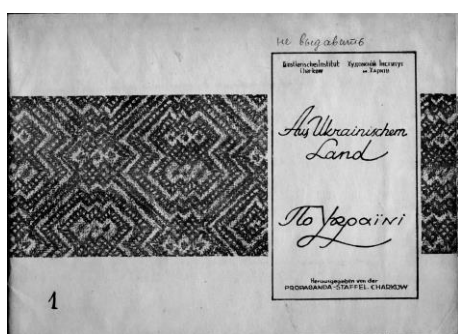

Фото 1. Альбом "По Україні" (1942), обкладинка

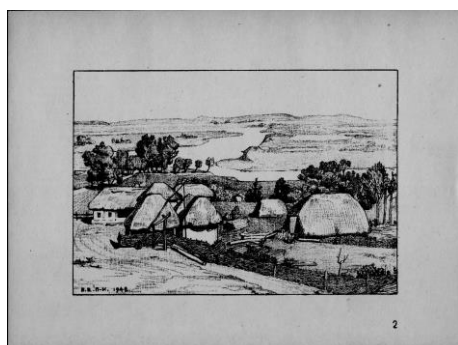

Фото 2. "Запоріжжя", худож. проф. Б. Порай-Козиць

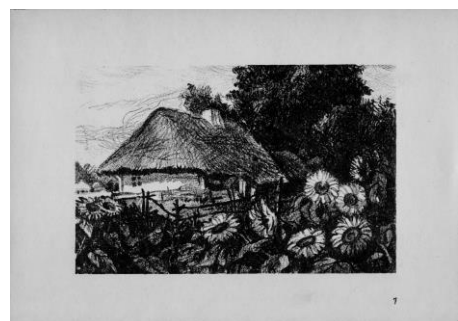

Фото 3. "Хата на Ізюмщині", худож. О. Дмитревський

*З огляду на те, що у фонді образотворчих видань Державного архіву друку наявна лише одна одиниця зберігання за 1942 р., надалі для компактності у таблицях не наводитимемо цей рік, але враховуватимемо його при підрахунку загальної суми видань і відсоткового співвідношення окремих показників. Згадане видання, проте, є надзвичайно цікавим, йому в цій статті приділено окрему увагу.

Фото 4. "Вітряк с. Лебедин", худож. О. Дмитревський

Важливим параметром для аналізу цього масиву друкованої продукції є мова видань (табл. 2). Характерною особливістю є двомовність досліджуваних ОВ: часом текст наводиться однією мовою, а вихідні дані — іншою (йдеться здебільшого про українську та російську). У таких випадках мова визначалася за мовою основного тексту видання, а не вихідних даних. Однак є й такі видання, де текст дублюється кількома мовами. Як видно з табл. 2, переважають україномовні видання — 1133 друк. од., або 69,2%, російськомовних — 316 друк. од. (19,2%), видань паралельно російською та українською — 142 друк. од. (8,7%). Варто відзначити, що для видань періоду 1943—1945 років характерне абсолютне переважання української мови над російською. Це, ймовірно, можна пояснити прагненням радянської влади зіграти на патріотичних почуттях українців, щоб вони знову повірили в її "добрі наміри" і забули згортання політики українізації десятирічної давнини й подальші репресії кращих синів і дочок української культури.

Якщо простежити географію ОВ того часу, представлених у фонді Державного архіву друку (табл. 3), то лідером є місто Харків — 157 друк. од., що становить 9,5% усіх видань аналізованого періоду. Київські видавці випустили 133 друк. од. (8,1%). На низці видань зазначено одразу два міста: Київ і Львів (87 друк. од., 5,2%), Київ і Кишинів (9 друк. од., 0,6%), Київ і Харків (8 друк. од., 0,5%). Варто зазначити, що більшість видань у вихідних даних містить інформацію і про друкарню, де були випущені, і про видавця, в окремих випадках вони розміщені в різних містах (і навіть республіках). Тож місце видання продукції визначалося саме за місцезнаходженням видавця. На 1154 друк. од. (70,5%) ОВ інформації про нього немає.

Примітно, що з 1939 року, після "приєднання" Червоною Армією західноукраїнських земель, у фондах Книжкової палати з'являються образотворчі видання з таких міст, як, наприклад, Львів і Чернівці (а згодом — і з інших міст Львівської, Станіславської, Тернопільської, Чернівецької, Волинської і Рівненської областей). А з 1940-го, після анексії радянськими військами Бессарабії й утворення Молдавської РСР, з політичної карти зникає Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка (яка перебувала у складі УРСР), і, відповідно, видання звідти припиняють надходити до Книжкової палати.

Також треба відзначити, що в аналізованій період (і надалі) суттєво розширюється географія образотворчих видань у фонді Держархіву друку. Якщо у попередні роки вона обмежувалася майже винятково Харковом і Києвом, то тепер у вихідних даних з'являється й чимало інших міст, причому не лише обласних центрів.

Таблиця 2

Кількісний розподіл образотворчих видань за мовою

Мова \ Рік	1939		1940		1941		1943		1944		1945		Всього 1939—1945	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
укр.	336	65,4	340	62,7	200	66,0	15	88,2	103	94,5	139	93,9	1 133	69,2
рос.	71	13,8	137	25,2	96	31,7	1	5,9	4	3,7	7	4,7	316	19,2
укр., рос.	90	17,5	48	8,8	—	—	—	—	2	1,8	2	1,4	142	8,7
пол.	—	—	16	2,9	3	1,0	—	—	—	—	—	—	19	1,2
без мови	17	3,3	—	—	—	—	1	5,9	—	—	—	—	18	1,1
молд.	—	—	—	—	2	0,7	—	—	—	—	—	—	2	0,1
їдиш	—	—	1	0,2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,1
укр., їдиш	—	—	1	0,2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,1
укр., лат.	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	1	0,1
рос., англ., нім., франц.	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	1	0,1

Таблиця 3

Кількісний розподіл ОВ за місцем видання

Місце вид-ня \ Рік	1939		1940		1941		1943		1944		1945		Всього 1939—1945	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Без місця видання	424	82,5	391	72,0	222	73,4	10	58,8	31	28,4	76	51,4	1 154	70,5
Харків	25	4,8	16	2,9	28	9,3	7	41,2	47	43,2	33	22,3	157	9,5
Київ	57	11,1	50	9,2	26	8,6	—	—	—	—	—	—	133	8,1
Київ, Львів	—	—	73	13,4	14	4,6	—	—	—	—	—	—	87	5,2
Житомир	7	1,4	2	0,4	3	1,0	—	—	25	22,9	31	20,8	68	4,2
Київ, Кишинів	—	—	9	1,7	—	—	—	—	—	—	—	—	9	0,6
Київ, Харків	1	0,2	—	—	—	—	—	—	5	4,6	2	1,4	8	0,5
Львів	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	3	2,0	4	0,2
Ворошиловград	—	—	—	—	3	1,0	—	—	—	—	—	—	3	0,2
Чернівці	—	—	1	0,2	1	0,3	—	—	1	0,9	—	—	3	0,2
Сталіно	—	—	1	0,2	—	—	—	—	—	—	2	1,4	3	0,2
Запоріжжя	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	1	0,1
Дніпропетровськ	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	1	0,1
Ковель	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	1	0,1
Мелітополь	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	1	0,1
Слов'янськ	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	1	0,1
Одеса	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,7	1	0,1

Серед видавців образотворчих видань аналізованого періоду, представлених у фонді Державного архіву друку, безумовним лідером є "Мистецтво" (952 друк. од., або 58,2%), яке в той період, незважаючи на красномовну назву, спеціалізувалося також на випуску агітаційних плакатів (напр., "24 грудня всі на вибори до Рад депутатів трудящих!", худож. В. Єрмілов, 1939; "Державні позики СРСР служать справі народу, справі комунізму! Всі, як один, передплатимо позику третьої п'ятирічки (випуск четвертого року)", худож. Б. Крюков, 1941; "Вступайте в школи медических сестер Красного Креста! Почетное место жены командира в грядущих боях — это пост медицинской сестры", худож. С. Гуецкий, 1939); громадсько-політичних плакатів (напр., "Жінки в СРСР мають право обирати і бути обраними до рад нарівні з чоловіками!", худож. Ц. Стоянов, 1940; "Треба весь наш народ тримати в стані мобілізаційної готовності перед лицем небезпеки воєнного нападу... Й. Сталін", худож. Н. Карповський, 1940; "Дамо країні соціалізму тисячі нових, відважних парашутистів!", худож. А. Дев'янін, 1940 (фото 5); "Червоної армії — мільони лижників!", худож. М. Сліпченко, 1941 (фото 6); "Границу СРСР охороняє весь советский народ!", худож. О. Кокорекін (фото 7); "Привіт нашим братам і сестрам, які повертаються з німецької неволі на Батьківщину!", худож.: В. Фатальчук, О. Юнак, 1945 (фото 8)); портретів представників влади

(напр., "В. І. Ленін. Перша Всесоюзна виставка фотомистецтва", фото І. Бохонова, 1939; "Політбюро ЦК ВКП(б)", худож. І. Хотінок, 1940; "Народний комісар оборони СРСР, Маршал Радянського Союзу С. К. Тимошенко", худож. М. Попенко, 1940) або ідеологів комунізму ("Карл Маркс", худож. Б. Крюков, 1939; "Ф. Енгельс", худож. М. Добро-нравов, 1939).

Фото 5

Фото 6

Фото 7

Фото 8

На другому місці за кількістю наявних у фонді видань — Українське державне видавництво (76 друк. од., або 4,6%), продукція якого датється 1943—1945 роками. На третій сходинці — Художній фонд України (49 друк. од., або 3%), випущені ним ОВ надходили до Книжкової палати у 1941-му, 1943—1945 роках, зокрема він видавав популярні під час війни "Агіт-вікна", про які йтиметься далі. Ілюстраційно-видавниче бюро Всесоюзної сільськогосподарської виставки видало 30 друк. од. (1,8%), а Інститутом образотворчої статистики УНГО УРСР було випущено 26 друк. од. (1,6%). По 23 друк. од. (1,4%) випустили Державне літературне видавництво України і Спілка радянських художників України. По 21 друк. од. (1,3%) вийшло у видавництві техфот Харківського обласного відділення Укрфотота "Радянської школи". Харківське книжково-журнально-газетне видавництво випустило 19 друк. од. (1,2%), Державне видавництво колгоспної і радгоспної літератури УРСР та Держмедвидав — по 15 друк. од. (0,9%). У Центральному комітеті товариства Червоного Хреста УРСР, "Радянському письменнику", а також у Київському обласному відділенні "Укрнітоавтотрансу" вийшло по 13 друк. од. (0,8%). Будинок оборони ім. М. В. Фрунзе Осоавіахіму УРСР випустив 12 друк. од. (0,7%), Галерея картин Т. Г. Шевченка у Харкові — 11 друк. од. (0,7%), Головне дорожнє управління при РНК УРСР — 10 друк. од. (0,6%). 9 друк. од. (0,6%) того періоду є виданнями добровільного спортивного товариства "Блискавка" (рос. ДСО "Молния"). По 5 друк. од. (0,3%) ви-

дали товариство "Художник" та Управління пожежної охорони НКВС УРСР. Державне науково-технічне видавництво нафтової і гірничо-паливної літератури випустило 4 друк. од. (0,2%) образотворчих видань того періоду, наявних у фонді Державного архіву друку, а Воєнне видавництво Народного Комісаріату Оборони та Укрфізкультвоєнспорт — по 3 друк. од. (0,2%).

Варто відзначити, що кількість і варіативність видавництва значно зросла у порівнянні з попередніми періодами. Є чимало таких, що представлені у Держархіві друку одним-двома виданнями.

Як бачимо, назви певних видавництв є доволі красномовними, та й репертуар образотворчої видавничої продукції Будинку оборони ім. М. В. Фрунзе Осоавіахіму УРСР, Воєнного видавництва Народного Комісаріату Оборони, а також ДСТ "Блискавка" та Укрфізкультвоєнспорту, випущеної у 1939—1940 роках, свідчить про те, що влада спонукала громадян бути готовими не лише до трудових і спортивних звершень, а й до воєнних дій: серія наочних плакатів "Военно-морское дело" (Будинок оборони ім. М. В. Фрунзе Осоавіахіму УРСР, 1939); "Будь готов к противовоздушной и химической обороне", "Поведение населения при воздушном нападении противника", "Средства воздушного нападения", "Защита от действия отравляющих веществ", "Медико-санитарная защита", "Угроза войны и наши задачи по противовоздушной и химической обороне", "Гранатометное дело" (ДСО "Молния", 1939, 1940). "Держмедвидав" та Товариство Червоного Хреста також випустили наочні приладдя та інші ОВ, які можна вважати актуальнішими для воєнного, а не для мирного часу: серія "Пов'язки і способи їх накладання" ("Держмедвидав", 1941), "Трудящі жінки! Вступайте до лав Червоного Хреста — зміцнійте санітарну оборону країни Рад!", худож. Коротков; "Організуйте санітарні пости Червоного Хреста на виробництві. Зміцнійте санітарну оборону країни Рад!", худож. Н. Чумак; "Робота Червоного хреста на транспорті", худож. М. Перле; "...если завтра война, если враг нападет...", худож. М. Глушенко; "Средства противохимической защиты", упорядник П. Александер, худож. А. Петрушко; "Пионеры и школьники! Будьте готовы к санитарной обороне СССР. Сдавайте нормы на значок ГСО 2 ступени", худож. Б. Белопольский (видання ЦК Товариства Червоного Хреста).

Ще один параметр, за яким можна проаналізувати наявні у фонді образотворчі видання — тираж. У табл. 4 наведено кількісний розподіл образотворчих видань за тиражними групами. На 118 друк. од. (7,2%) тираж не зазначено. Найчисленнішою є група з тиражем від 1 до 5 тис. пр. (551 друк. од., або 33,7%), на другому місці — група від 10 до 50 тис. пр. (529 друк. од., або 32,4%), на третьому — від 5 до 10 тис. пр. (295 друк. од., або 18%). Високими тиражами виходила переважно агітаційна, громадсько-політична, рекламно-інформаційна, а також навчальна продукція.

Таблиця 4

Кількісний розподіл образотворчих видань за тиражами

Тираж	Рік		1939		1940		1941		1943		1944		1945		Всього 1939—1945	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
до 0,5 тис. пр.	24	4,7	12	2,2	17	5,6	1	5,9	4	3,7	7	4,7	65	4,0		
до 1,0 тис. пр.	11	2,1	8	1,5	12	4,0	1	5,9	10	9,2	4	2,7	46	2,8		
до 5,0 тис. пр.	223	43,4	183	33,7	94	31,0	1	5,9	13	11,9	37	25,0	551	33,7		
до 10,0 тис. пр.	95	18,5	104	19,2	57	18,8	—	—	7	6,4	32	21,6	295	18,0		
до 50,0 тис. пр.	131	25,5	210	38,6	97	32,0	3	17,6	31	28,4	57	38,5	529	32,4		
до 100,0 тис. пр.	15	2,9	12	2,2	1	0,3	—	—	—	—	—	—	29	1,8		
більше 100,0 тис. пр.	2	0,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	0,1		
без зазначення тиражу	13	2,5	14	2,6	25	8,3	11	64,7	44	40,4	10	6,8	118	7,2		

Втім є серед ОВ з фонду Держархіву друку й видання, котрі, якщо вірити вихідним даним, друкували надто низьким тиражем. Так, наприклад, у кількості лише 50 пр. Спілкою радянських художників у Харкові в 1944 році були випущені "Агіт-вікно № 17. Циркус фашизмус. Останні гастролі по Європі" (худож. А. Щеглов) та "Агіт-вікно № 18. Нові співанки для фашистської банди під акомпанемент радянської артилерії" (худож. А. Литвиненко). Там само, але вже 1945 року й тиражем у 500 пр. вийшли такі агіт-вікна: "№ 13. ...Коментарії зайві!.." (худож. В. Литвиненко), "№ 14. І там, і тут — катам капут. І тут, і там — капут катам! І там, і тут всі скажуть "Гут", коли в петлі повисне спрут!" (текст Є. Кротевич, худож.: О. Козюренко, В. Гливенко), "№ 15. Сіє батько, сіє мати, косить син біля гармати!" (малюнки й текст Р. Мельничука), "№ 16. А вже весна... А вже красна... Із стріх вода капле... Молодому козаченьку мандрівочка пахне" (худож. В. Литвиненко), а також накладом у півтисячі Художній фонд УРСР на честь Перемоги випустив "Агіт-плакат № 17. У першотравневий, у радісний день, у день всенародного свята — громами салютів і дзвоном пісень вітають героїв дорослі й малюта!.." (текст Сергія Воскресенка, худож. М. Сліпченко).

Взагалі агіт-вікна можуть бути окремою темою для подальших досліджень. З початком Другої світової війни вони стали своєрідною реінкарнацією "Вікон РОСТА", що припинили існування 1921 року. Переважно це агітаційно-сатиричні плакати, які виготовлялися вручну і котрі, попри малотиражність, були надзвичайно популярними серед населення. Над новими плакатами працювали й колишні "ростівці", що, безсумнівно, забезпечувало тяглість творчої традиції [2]; серед авторів малюнків і текстів агіт-вікон бачимо чимало відомих прізвищ. Основна кількість видань цієї серії, що зберігається у фонді Держархіву друку, була випущена у 1944 році. Спершу їх видавала Спілка радянських художників, а згодом — Художній фонд України. З огляду на цінність і унікальність цих видань, хотілося б навести повний перелік тих, що збереглися у Книжковій палаті України:

— *агіт-вікна, видані Спілкою радянських художників*: "№ 19. Що то бува, коли апетит не вгава..." (текст Т. Масенко, худож. Щеглов), "№ 21. Хазар, половець, татарин, імператор Вільгельм, петлюровец, поляк, Гітлер" (текст Т. Масенко, худож. Щеглов), "Агіт-вікно № 22. Останній продаж А. Гітлер і К°. Тут же потрібна калоша для німецької армії і петлі для її керівника" (худож. Щеглов), "№ 23. Хто не підготував свого житла до зими, той сам собі ворог" (худож. Литвиненко), "№ 24. Фріцам душно, фріцам жарко, б'ють їх знову наші шпарко" (худож. Щеглов), "№ 26. Під прапором Леніна, під керівництвом Сталіна — вперед, за повний розгром німецьких окупантів і вигнання їх з меж нашої Батьківщини!" (худож.: В. Мироненко, Г. Бондаренко, В. Овчинніков);

— *агіт-вікна, видані Художнім фондом України*: "№ 30. Годинник і час працюють на нас. Годинник червоноармійця, несучи загарбникам смерть, з боєм іде вперед. Коли заgrimіла помсти гроза, годинники фріців пішли назад" (текст Т. Масенко, худож. Щеглов), "№ 31. Сумна повість. Воїни тила! Захищаймо водно: від мародерів державне майно!" (текст Т. Масенко, худож. Литвиненко), "№ 33. Місто відроджене, творчо оновим культури ділом, культури словом! В місті очищено радянські люди сліди безкультур'я зметем усюди!" (текст Т. Масенко, худож. А. Литвиненко), "№ 34. Рік корінного перелому в ході війни (з доповіді т. Сталіна)"

(худож. А. Щеглов), "№ 37. Мы армию нашу растили в сраженьях, захватчиков подлых с дороги сметем! Мы в битвах решаем судьбу поколенья, мы к славе Отчизну свою поведем! (Гімн Радянського Союзу)" (худож. А. Алло), "№ 39. В січні будемо примітні — добре зйдемо у квітні!" (худож. А. Щеглов), "№ 40. Хай осинить вас побідоносний прапор великого Леніна" (худож. Г. Бондаренко), "№ 42. Включайтесь в соціалістичне змагання за кращу підготовку і проведення весняної сівби!" (худож. С. Світличний), "№ 43. Всі на відбудову ХЕМЗу!" (худож. А. Литвиненко), "№ 44. Хай живе 26 річниця Червоної Армії та Військово-Морського Флоту!" (худож. Г. Томенко), "№ 46. Слава героям харківських дивізій. Хай живе Червона Гвардія!" (худож. С. Сафонов), "№ 48. ...не втечете і не сховаєтесь! Усюди вас найде правда-мста..." (Т. Шевченко)" (худож. Д. Шавикін), "№ 49. Весною не спи — з овочами будеш восени" (худож. А. Щеглов), "№ 50. Піклування загальне, невпинне хай оточує кожну сім'ю тих, хто рідну свою батьківщину вивольє в жорстокім бою!" (текст Н. Забіли, худож. А. Щеглов), "№ 56. Таким чином Германія опинилась затиснутою в лещатах між двома фронтами. Завдання полягає в тому, щоб тримати Германію і надалі між двома фронтами. В цьому ключ перемоги. (З доповіді І. В. Сталіна 6 листопада 1944 р.)" (худож. А. Довгаль), "№ 57. "Назавжди ввійдуть в історію безприкладні трудові подвиги радянських жінок і нашої славної молоді, які винесли на своїх плечах основний тягар праці на фабриках і заводах, у колгоспах і радгоспах". Й. В. Сталін" (худож. П. Супонін), "№ 58. Великий путь проробила наша військова промисловість за час з 1941 р. по 1944 р. Виробництво літаків збільшилось у нас в 4 рази. Танків в 7—8 раз. Артилерійського озброєння в 6 разів" (худож. Г. Томенко).

Список використаної літератури

1. *Андрейканіч А. І.* Плакат: його види та жанри / А. І. Андрейканіч // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. — 2013. — Вип. 19 (1). — С. 121—126.
2. *Бондар Ю.* Плакати, афіші та листівки у контексті соціальної й політичної комунікацій / Ю. Бондар // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 7. — С. 15—21.
3. *Владич Л.* Майстри плаката: альбом. — Київ : Мистецтво, 1989. — 65 с., іл.
4. *Волошин Л.* 1943 рік... Про заснування в окупованому Львові Української академії мистецтв / Любов Волошин // День. Україна Incognita. — 2013. — 7 листоп. — Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/1943-rik%E2%80%A6-pro-zasnuvannya-v-okupovanomu-lvovi-ukrayinskoyi-akademiyi-mistecztv.html>. — Назва з екрана.
5. *Грищенко В. В.* Портретний жанр в дизайні плаката / В. В. Грищенко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. — 2011. — № 1. — С. 171—175.
6. *Донець О. М.* Використання образу Т. Г. Шевченка в українському радянському плакаті (за матеріалами зібрання українського радянського плаката з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / О. М. Донець // Рукописна та книжкова спадщина України. — 2013. — Вип. 17. — С. 270—276.
7. *ДСТУ 3017—95.* Видання. Основні види. Терміни та визначення. — Чинний від 1996—01—01. — Київ : Держстандарт України, 1995. — III, 47 с. — (Державний стандарт України).
8. *Інструкція з добору видань для відображення у "Літописі образотворчих видань" / упоряд.: О. Б. Зубарева, Л. А. Кириченко; Книжкова палата України. — Київ : [б. в.], 2000. — 5 с.*

9. *Легасова Л.* Світові війни мовою плаката / Л. Легасова // Вісник Книжкової палати. — 2009. — № 9. — С. 49—50.
10. *Маєвський О. О.* Політичні плакат і карикатура, як засоби ідеологічної боротьби в Україні 1939—1945 рр. : автореф. дис. / Маєвський Олександр Олегович ; НАН України, Ін-т історії України. — Київ, 2016. — 24 с.
11. *Світові війни мовою плаката* : книга-каталог виставки / Український інститут національної пам'яті, Меморіальний комплекс "Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945". — Київ : Архетип, 2009. — 208 с.
12. *Сенченко М.* Книжковій палаті України — 95 років, що далі? / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 1. — С. 3—8.
13. *Тихоненко О.* Різноманіття образотворчих видань 1933—1935 років / О. Тихоненко // Вісник Книжкової палати. — 2012. — № 10. — С. 34—38; № 11. — С. 34—39.
14. *Шайкан В. О.* Радянський політичний плакат як засіб ідеологічної боротьби в роки Великої Вітчизняної війни / В. О. Шайкан // Наук. пр. іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту. — 2012. — Вип. 32. — С. 269—272.
15. *Шульженко С.* Документальна пам'ять про визволення Києва від гітлерівців у фондах Книжкової палати України / С. Шульженко, О. Тихоненко // Вісник Книжкової палати. — 2013. — № 12. — С. 31—34.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 28 грудня 2016 року

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 028.01:821.161.2.09(092)

Катерина Терещенко,
старший науковий співробітник
відділу наукового опрацювання документів і організації
каталогів Книжкової палати України

Книга в житті і творчості Павла Тичини

Поет-модерніст ХХ сторіччя, талановитий, тонкий, оригінальний прозаїк і публіцист, критик і літературознавець, перекладач з вірменської, грузинської, башкирської, татарської, болгарської та інших мов, популяризатор кращих досягнень світової культури, науковець, державний і громадський діяч.

Павло Тичина — за могутністю подарованого йому природою таланту, за інтелектом і творчим розмахом — належить до майстрів світового класу.

Людина-ерудит, для якої були рідними і зрозумілими культури і мови різних народів і країн. Поет-академік, він написав мудрі й прекрасні книги. Дві епохи одної біографії, а між ними — роки праці, творчості, добра і краси. І протягом усіх цих літ вірний супутник — книга. І не тільки тому, що це обумовлено характером праці в майстерні слова. Для Тичини книга — світ мудрості, виявлення людського духу, нетлінні мости із минулого в майбутнє.

Діяльність П. Тичини — багатогранна. Завжди і у всьому йому допомагала натхненна праця з книгою. Щоб зрозуміти цю людину, було б цікаво зазирнути не тільки в його книжкове царство, а й зрозуміти глибинні, духовні мотиви захоплення.

Народився П. Тичина в с. Піски на Чернігівщині, в хаті сільського дяка й вчителя грамоти Григорія Тимофійовича. Поет згадував в автобіографії: "У нашій хаті, в першій кімнаті із земляною долівкою (а була ще й друга кімната, з підлогою) стояли дві довгі парти. На кожній парті сиділо душ по десять або ж по дванадцять учнів. Не знаю, скільки мені тоді було років, коли я в одну із зим уже підсідав то до одного, то до іншого учня і якось швидко, непомітно для себе вивчився читати" [1].

У дитинстві Павло Григорович слухав казки, які розповідала йому мати, а батько любив читати "Тараса Бульбу"

М. Гоголя. Під час однієї з поїздок до Києва Григорій Тимофійович купив невелику гармонь, і коли вся сім'я співала пісень, підігравав на ній. Батько відкрив для малого Павла чарівний світ української народної пісні. Навчив співати "Ой за гаєм, гаєм", "Тече річка невеличка", "У сусіда хата біла", "Сонце низенько", а з російських — "Хуторок", плекаючи у хлопця любов до слова. В майбутньому почуті й записані Тичиною народні пісні свідчитимуть, що поет невинно збагачував власну творчість яскравими засобами з живомовних та усно-народних джерел.

Коли малий Павло хворів, і не міг читати, книги, як він згадував, "жадібними" очима дивилися на нього. Цей вислів характеризує його як палкого книголюбця і невтомного читача.

Перша вчителька С. Морачевська справила великий вплив на формування майбутнього поета, його ставлення до книги, освіти, пізнання світу. Вона володіла незвичайним педагогічним обдаруванням, високою майстерністю оповідача.

"Ніколи не забуду тієї зими, коли Серафима Миколаївна, додавши до казенних "копійок" всю свою получку, влаштувала нам ялинку в школі, і на ялинці цій одержав я разом з мішечком позолочених оріхів дві книжки, і саме книжки українські: "Під землею" М. Загарньої та "Байки" Л. Глібова. З того часу в нашій хаті, поряд з казками Пушкіна і Жуковського, поряд з "Тарасом Бульбою" Гоголя, завжди читали вголос ці дві українські книжки" [2].

Вечорами П. Тичина допомагав учительці переписувати бібліотечний каталог, і через руки й серце майбутнього поета пройшли десятки цікавих і розумних книг.

Уже змалку Павло виявив хист до віршування, малювання, музикування. Оцінивши чудовий голос і слух хлопця, С. Морачевська порадила батькам віддати його в

65. *Красиков М.* Вдячний син Слобожанщини : Микола Сумцов — дослідник і громадський діяч краю / М. Красиков // Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України : вибр. пр. / М. Ф. Сумцов ; упоряд., підгот. тексту, передм., післямова та приміт. М. М. Красикова. — Харків : Атос, 2008. — С. 3—47.

66. *Красиков М. М.* Сумцов і ми / М. Красиков // Там само. — С. 508—543.

67. *Щербініна О. П.* Д. І. Багалій та Харківська громадська бібліотека : каталогознавчий аспект / О. П. Щербініна, В. В. Сєдих // Багалієвський збірник : академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матер. — Харків, 2008. — 84, [152], 726. — С. 47—56.

68. *Дубровіна Л. А.* Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. — Київ : [Б. в.], 2009. — 530 с.

Про М. Ф. Сумцова див. іменний покажчик.

69. *Латина М. С.* Университет в моей жизни / М. С. Латина. — Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2010. — 313 с. С. 61, 62, 63, 64, 85, 89 : про М. Ф. Сумцова.

70. *Сафонова В. В.* Фундатори вітчизняної бібліотечної науки у Харківській громадській / В. В. Сафонова // Бібліотека в історичному просторі трьох епох : До 125-річчя держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка : Нариси. — Харків, 2011. — С. 20—29.

С. 25—29 : про М. Ф. Сумцова.

71. *Сумцов Микола Федорович (1854—1922)* // Українські бібліографічні відомості, професійна діяльність, бібліографія / Нац. парлам. б-ка України. — Київ, 2011. — Вип. 3 / авт.-уклад. Н. І. Абдуллаєва ; наук. ред. В. О. Копоненко. — С. 139—141.

72. *Сєдих В. В.* Харківська бібліотечна школа: зародження та розвиток у 1920—1930-х роках / В. Сєдих, О. Щербініна // Українське бібліотекознавство в історичному вимірі до 140-річчя з дня народження Л. Б. Хавкіної : (за матер. Міжнар. наук. читань з нагоди 105 річниці від бібліотекознавства) / Держ. закл. "Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. — Харків, 2011. — С. 12—22.

73. *Танько О. І.* Зразкова та найбільш видатна : [Харк. громад. б-ка] / О. І. Танько // Бібліотека в історичному просторі трьох епох: До 125-річчя Харк. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка : Нариси : ювіл. вид. — Харків, 2011. — С. 36—59.

74. *Сєдих В. В.* Історія бібліотечної справи в Україні : навч. посіб. / В. В. Сєдих; наук. ред. Н. М. Кушнарєнко; Харк. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 2013. — 213 с.

С. 129—130 : про М. Ф. Сумцова.

75. *Шальганова А. Л.* Правление Харьковской общественной библиотеки. 1885—1918; биобиблиогр. словарь / А. Л. Шальганова [авт. вступ. ст. А. Л. Шальганова]. — Харьков : Изд-во Федорко, 2016. — 328 с.: 63 портр. О Сумцове Н. Ф. С. 236—243.

В статтє раскрыто библиографическое наследие выдающегося украинского историка, этнографа, искусствоведа, литературоведа, библиографа, профессора Харьковского университета М. Сумцова.

The bibliographic legacy of the prominent Ukrainian historian, ethnographer, art critic, literary critic, bibliographer, professor of the Kharkov university of M. Sumcova is exposed in the article.

Надійшла до редакції 7 лютого 2017 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ

УДК 002.1:75/76]-028.25:94(100)"1939/1945"

*Олена Тихоненко,
старший науковий співробітник
Державного архіву друку Книжкової палати України*

*Друга світова війна в образотворчих виданнях: з фондів Книжкової палати України**

Аналізуючи типо-видове різноманіття документів того періоду, вдамося до рекомендацій "Інструкції з добору видань для відображення у "Літописі образотворчих видань" [8], розробленої співробітниками Книжкової палати України, й виокремимо такі види ОВ: образотворчі плакати, портрети, художні репродукції, образотворчі листівки (поштові картки), альбоми. У свою чергу, ці види деталізуються й конкретизуються за рахунок їхньої типізації (поділу на типи) (табл. 5).

Із табл. 5 видно, що більшість у досліджуваному фонді ОВ 1939—1945 рр. становлять плакати — 699 друк. од. (42,8%).

Залежно від форми, їх можна об'єднати у три групи: шрифтовий плакат, такий, що поєднує шрифт і графічне зображення, та власне графічне зображення [1] — зразки кожної з названих груп представлені серед плакатів фонду образотворчих видань Книжкової палати України. Проте нас більше цікавить їх різноманіття не так за формою, як за змістом. А. Андрейканіч виокремлює кілька видів плакатів: рекламний, пропагандистський, соціальний, культурологічний та навчально-інструктивний, кожний з яких, у свою чергу, поділяється ще на підвиди та жанри, наприклад, пропагандистський — на агітаційний та політичний, рек-

*Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. — 2017. — № 1. — С. 42—47.

ламний — на торгово-промисловий та видовищний (кіно-плакат, театральний, цирковий, спортивний, музичні афіші, мистецько-культурні акції) тощо [1]. Подібною класифікацією послуговувалися й ми при типізації плакатів з фонду ОВ Держархіву друку [8], розподіливши їх на:

— *громадсько-політичні* (325 друк. од., 19,8%) — призначені для наочної агітації та пропаганди, містять зображення з громадсько-політичної тематики з пояснювальним текстом або без нього;

— *інформаційні та рекламні плакати* (127 друк. од., 7,8%) — видаються для реклами або оголошення про певні події, містять зображення рекламованих об'єктів та короткі відомості про них;

— *інструктивно-методичні та виробничо-практичні* (104 друк. од., 6,4%) — це плакати, які є керівництвом у

професійній та непрофесійній діяльності людей і містять зображення і текстові повідомлення у вигляді правил, інструктивних вказівок, рекомендацій;

— *навчальні плакати та наочні посібники* (93 друк. од., 5,7%) — видаються на допомогу викладанню, вивченню та вихованню, містять зображення та систематичні відомості наукового або прикладного характеру, передбачені навчальною програмою, подані у зручній для вивчення і викладання формі;

— *агітплакати* (50 друк. од., 3,1%) — масові політичні плакати, цільовим призначенням яких є агітація на виконання конкретних політичних та народногосподарських завдань, на боротьбу з негативними явищами суспільства.

Варто зазначити, що окремі плакати важко віднести до одного типу: наприклад, певні видання виробничо-практичного спрямування мають також агітаційний відтінок.

Таблиця 5

Кількісний розподіл образотворчих видань за видами й типами

Рік Види ОВ	1939		1940		1941		1943		1944		1945		Всього 1939—1945	
	друк. од.	у %	друк. од.	у %	друк. од.	у %	друк. од.	у %	друк. од.	у %	друк. од.	у %	друк. од.	у %
плакати, у т. ч.:	152	29,6	186	34,3	200	66,0	9	52,9	56	51,4	96	64,9	699	42,8
громадсько-політичні	87	16,9	64	11,8	68	22,4	6	35,2	51	46,8	49	33,1	325	19,8
інформаційні, рекламні	20	3,9	26	4,8	53	17,5	—	—	2	1,8	26	17,6	127	7,8
інструктивно-мето- дичні, виробничо- практичні	19	3,7	35	6,4	43	14,2	1	5,9	2	1,8	4	2,7	104	6,4
навчальні (наочні посібники)	21	4,1	47	8,7	21	6,9	—	—	—	—	4	2,7	93	5,7
агітаційні	5	1,0	14	2,6	15	5,0	2	11,8	1	1,0	13	8,8	50	3,1
картки, листівки	196	38,1	200	36,8	11	3,6	—	—	18	16,5	1	0,7	426	26,0
портрети	79	15,4	105	19,3	43	14,2	8	47,1	31	28,4	44	29,6	310	19,0
художні репродукції	87	16,9	52	9,6	49	16,2	—	—	4	3,7	5	3,4	197	12,0
альбоми	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1,4	3	0,2

Плакатам часів Другої світової війни, зокрема й радянським, присвячено чимало досліджень [2; 3; 9; 10; 11; 14; 15]. Тогочасний "видавничий фронт" був гарячим [2] і зокрема плакати були вагомим складовим елементом ідеологічної індустрії, що передавали емоційний настрій людей, несли у собі сліди політичного і соціального духу часу, ауру епохи [9]. Так, наприклад, радянській агітаційній графіці притаманна виразна "пролетарська" спрямованість: це мало символізувати її народність і робити зрозумілою для найширших верств населення. На практиці це втілювалось як у візуальному, так і в текстуальному ряді (у підписах чи заголовках). Крім того, ще однією невід'ємною рисою радянських плакатів була їхня витриманість у руслі більшовицького варіанта марксизму [11]. Політичний плакат відіграв помітну роль у пропагандистських зусиллях влади. Масштаби і складність завдань, які вона ставила перед собою, соціальна структурованість цільової аудиторії потребували від авторів політичної графіки високого ступеня варіативності й динамізму плакатного формату. Це стимулювало розмаїття жанрових, композиційних, стилістичних, змістових рішень, розрахованих у кожному окремому випадку на певну суспільно-політичну (іноді — етнічну) групу. Експлуатуючи стереотипи масової свідомості, тогочасну символіку й асоціації, політичний плакат у прийнятній, зрозумілій для більшості адресатів образній формі ретранслював ідеологічні установки на різні категорії учасників та сучасників Другої світової війни, формуючи не лише уявлення про події, спосіб світосприйняття, а й моделі поведінки великих мас людей [10].

На матеріалі плакатів цікаво простежити, як змінювався зовнішньополітичний курс радянської влади. Ідеї обложеної фортеці і ворожого капіталістичного оточення, психо-

логія "очікування війни" стали мотиваційними чинниками формування радянської патріотичної ідеології у другій половині 1930-х — на початку 1940-х. Радянська пропаганда критикувала німецький "фашизм" до підписання пакту Молотова — Ріббентропа, але після нього пропагандисти, підпорядковуючись державним органам, припинили критику "фашистського капіталізму". Згорання антинацистської пропаганди офіційно розпочалося з виступу В. Молотова 31 серпня 1939 року і тривало до червня 1941-го. Отже, упродовж 1938—1941 років ідеологічна політика СРСР еволюціонувала від негативно-критичної, через фазу абсолютного згорання, до відновлення в агресивно-викривальній формі [10].

У цій публікації хотілося б більше уваги приділити не лише плакатам, а й іншим видам образотворчих видань з фонду Держархіву друку, менш дослідженим, не виключено, що окремі з них є унікальними й не представлені в інших зібраннях.

Так, у досліджуваному масиві документів образотворчі листівки та поштові картки наявні в кількості 426 друк. од. (26%). Варто відзначити, що відсоткова частка цього виду ОВ у фонді Держархіву друку значно зросла у 1939—1940 роках. Цікаво, що тематичне різноманіття поштів було надзвичайно широким і далеко не всі вони були привітальними. Чимала їх частина мала ідеологічне забарвлення. Як приклад наведемо серію поштових карток, випущену видавництвом "Мистецтво" у 1940 році до XXIII річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції з текстами авторства В. Зорового (фото 9—14): "На площах, в парках — всюди свято, пісні лунають на весь світ: живем ми весело й багато в країні щастя і побід!" (худож.: О. Юнак, В. Фатальчук), "Приємно малювати дивитись з балкону на місто, що цвітом весняним цвіте, і любо малювати побачити колону, де

батько їх прапор жовтневий несе" (худож. С. Вербицький), "Вітчизні несе ми любов і привіти і співи — величні, як зорі Кремля, за те, що нам щастя і радість і квіти приносить вітчизна щодня" (худож. С. Кравченко), "Розтягну гармонь співучу, хай звучні летять пісні — про колгоспні, про квітучі наші села молоді" (худож. М. Сліпченко), "Недаремно

йшли на штурм загопи і змели неволю у п'ятому віку — пишним цвітом розцвіли колони молодих дівчат і юнаків" (худож. П. Дейнека), "Назустріч до жінки дитина біжить, їй квіти підносить — і рада й шаслива. Час прийде — й вона з парашутом злетить, так само, як жінка ця, мужня й смілива" (худож.: О. Юнак, В. Фатальчук).

Фото 9

Фото 10

Фото 11

Фото 12

Фото 13

Фото 14

Також у видавництві "Мистецтво" у 1939 році виходили поштівки з фотографіями міських пейзажів Києва, Одеси, Полтави, Сум, Дніпропетровська, Сталіно, Слов'янська, Красногорська, а в 1940-му на поштових картках з'являються види щойно приєднаних Львова, Трускавця, Дрогобича, Яремчого, Косова, Ворохти, Моршина, Сколе. Надзвичайно цікавими є фотолистявки з портретами гуцулів, наприклад "Гуцульщина. Сопілкарі" та "Гуцульщина. Старий селянин" (фото Г. Зельма, М. Коллі, 1941) (фото 15, 16). На поштових картках друкували також портрети владної верхівки СРСР, Героїв Радянського Союзу, діячів культури і мистецтва, репродукції картин радянських і дореволюційних художників, фото, на яких були представлені різні види спорту, а також вишивка й декоративні малюнки (фото 17) тощо. Були, звісно, й вітальні листівки, переважно з привітаннями до Нового року (фото 18) або з нагоди річниці Жовтневої революції.

Ще одна особлива категорія образотворчих видань, представлена у фонді Державного архіву друку — це портрети. Варто відзначити, що портретний жанр часто використовувався у політичних плакатах соціалістичних країн, особливо великого різноманіття набували портрети політичних лідерів [5, с. 172]. Втілення образу конкретної особи через інтерпретацію її зображення графічною та символічною мовою плаката є окремим типом цього виду мистецтва, який можна визначити терміном "плакат-портрет". За призначенням його можна розділити на афішу, політичний та культурний плакат. Для афіші, присвяченій ігровому жанру, притаманне зображення актора в образі головного героя; для плаката на тему інших культурно-видовищних заходів —

портрет винуватця події. Портрет у політичному плакаті вирізняється високою графічною виразністю, чіткістю образу та відбором. У культурному плакаті увічнено видатних діячів, образно-символічною мовою графічного дизайну розкрито значення та характер їх діяльності [5, с. 175]. Серед портретів аналізованого періоду більшість зображують В. Леніна, Й. Сталіна, В. Молотова, М. Калініна, М. Кагановича, А. Жданова, Л. Берію, М. Хрущова, К. Ворошилова, С. Тимошенка, С. Будьонного та інших представників владної верхівки й військових СРСР, компартійних вождів, ідеологів та натхненників комунізму. Проте на досліджуваних портретах представлені також фігури видатних митців (українських, російських та окремих світових), переважно письменників, творчість та погляди яких не суперечили панівній ідеології або й сприяли її утвердженню та зміцненню (принаймні у тогочасному трактуванні). Це, наприклад, українські письменники Г. Сковорода, І. Франко (приміром, видання Укрвидаву ЦК КП(б)У 1943 року; фото 19), М. Коцюбинський, Леся Українка, І. Котляревський, Марко Вовчок, Панас Мирний, І. Тобілевич (Карпенко-Карий), М. Кропивницький, О. Кобилянська, П. Тичина; російські: О. Пушкін, М. Лермонтов, О. Грибоєдов, І. Тургенев, М. Ломоносов, О. Островський, М. Салтиков-Штедрін, А. Чехов, Л. Толстой, І. Крилов, Максим Горький, В. Маяковський; є у фонді й портрет Шолом-Алейхема (худож.: А. Резніченко, М. Бронфман, Мистецтво, 1939); композитори П. Чайковський, М. Мусоргський, І. Штраус, Р. Вагнер, Ф. Шуберт, В. А. Моцарт, Дж. Верді, Дж. Россіні, Ф. Шопен, Р. Шуман, Е. Гріг, Й. Брамс, Н. Паганіні, Ф. Мендельсон-Бартольді, Ф. Ліст; художник І. Репін. Постаць Богдана Хмельницького також була на

тогочасних плакатах, його представляли як символ єднання й дружби між українським та російським народами.

Чільне місце серед плакатів-портретів 1939—1945 років належить Тарасові Шевченку. У фонді наявні 14 його портретів. Це роботи художників І. Рєпіна, М. Щепкіна, Ф. Красицького, Є. Вербицького, Е. Кияшка (Укрвидав ЦК КП(б)У, 1943; фото 20), Ю. Балановського, К. Елева, О. Бесєдіна і Г. Бондаренка, а також автопортрети митця. Використання образу Т. Шевченка було характерним для радянської пропаганди загалом і для плакатного мистецтва зокрема як візуального засобу агітації, відбувалася перманентна ідеологізація "Шев-

ченка — образа — символу" [6, с. 270]. О. Донець відзначає, що образ Кобзаря у кульмінаційні періоди історії України (революції, війни, часи боротьби за становлення державності) слугував своєрідним ідеологічним каталізатором, що виявляв тенденції найважливіших моментів історичного буття країни [6, с. 273]. Утім, зрозуміло, що за радянських часів, і зокрема під час Другої світової війни, влада на свій манер тлумачила роль і значення постаті Тараса Григоровича та наділяла його творчість вигідними для тогочасної ідеології рисами.

Усього у фонді аналізованого періоду нараховується 310 друк. од. (19%) портретів.

Фото 15

Фото 16

Фото 17

Фото 18

Фото 19

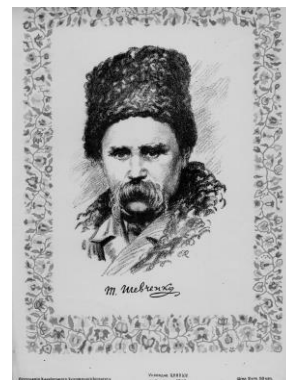

Фото 20

Ще один різновид образотворчих видань, представлених у фонді Державного архіву друку — художні репродукції, їх є в наявності 197 друк. од. (12%). Переважно наклеєна на картонну основу або надрукована на цупкішому папері чи картоні, ця друкована продукція могла використовуватись як наочні матеріали у школах або виконувати декоративні функції. Випускали її на той час лише "Мистецтво" та "Українське державне видавництво".

Цікаво, що тут є чимало робіт того ж таки Т. Шевченка. Крім того, представлені репродукції картин таких дореволюційних художників, як М. Пимоненко, І. Труш, І. Їжакевич, І. Шишкін, М. Ге, І. Крамскої, В. Суриков, В. Перов, М. Рачков, М. Мурашко та інші. Також видавалися, наприклад, копії окремих картин Рембрандта Ван-Рейна. Серед митців вже радянського періоду у фонді наявні репродукції робіт С. Єржиковського, В. Єфанова, І. Бродського, А. Рилова, Б. Крюкова, Є. Вербицького, О. Герасимова, Й. Дайца, Б. Йогансона, В. Касіяна, П. Котова, В. Кричевського, І. Літинського, М. Азовського, М. Андрєєва, М. Козика, М. Міщенко, Є. Мучніка, Н. Карповського, Ю. Пименова, М. Попенка, М. Рибальченка, В. Савіна, Т. Гапоненка, І. Тоїдзе, У. Джапарідзе та багатьох інших. Картини останніх є зразками соцреалізму й зображують переважно сцени з життя лідерів Радянського Союзу, будні трудового радянського народу, досягнення радянської промисловості і боротьбу та перемоги на фронтах. Проте, варто

відзначити, що картин військової тематики небагато серед художніх репродукцій того періоду, крім того, вони стосуються переважно боїв часів революції та попередніх військових конфліктів, а не періоду Другої світової війни, полотна, присвячені якій, з'являтимуться вже на репродукціях, виданих у повоєнні роки. Цікавою є серія, випущена видавництвом "Мистецтво" у 1940—1941 роках (ще до початку війни на території СРСР), що містить репродукції таких картин: "Зустріч Червоної армії на Гуцульщині" (худож. П. Горілого), "Товариш Сталін з бійцями у вагоні по дорозі на Польський фронт (1919 р.)" (худож. М. Глухов), "Товариші Сталін, Ворошилов і Будьонний на Південному фронті (1919 р.)" (худож. В. Савин), "Товариші Ворошилов і Будьонний у бою з білополяками (1920 р.)" (худож. Н. Самокиш), "Комсомольці України вирушають на польський фронт (1920 р.)" (худож. Г. Бондаренко), "Зустріч героїчного екіпажу" (худож. П. Мальцев), "Чапаєвський штаб" (худож. В. Серов), "Спуск військового корабля" (худож. Г. Нісський), "Парашутистки" (худож. П. Соколов-Скала), "Герої Першої кінної армії товариші К. Є. Ворошилов, С. М. Будьонний, Ю. О. Щаденко, О. І. Городовіков, С. К. Тимошенко, О. Я. Пархоменко" (худож. Ф. Модоров), "Герой прикордонник тов. Коротєєв у бою з япономанчжурами" (худож. М. Соловйов), "Товариші Ворошилов, Будьонний і Фрунзе під Перекопом. 1919 р." (худож. Й. Дайц), "Солдати читають в окопах лист товариша Сталіна (грудень 1917 р.)" (худож. Б. Крюков). Чи

не єдиною репродукцією картини, присвяченої тематиці саме Другої світової війни є видання "Партизани "частують" (худож. В. Литвиненко, Українське державне видавництво, 1944; фото 21).

При аналізі фонду образотворчих видань 1939—1945 рр. Державного архіву друку було виявлено 3 друк. од. (0,2%) альбомів. Про один із них йшлося на початку статті. Два інші були видані вже у звільненому Харкові. Що цікаво, один із них має таку саму назву, як і альбом 1942 року — "По Україні". Це альбом автолітографій українських художників С. Бесєдіна, П. Супоніна, Й. Дайца, В. Мироненка, Є. Світличного, І. Плещинського, Л. Чернова, Л. Джолоса, О. Довгаль, Ю. Баланівського, С. Прохорова та Г. Бондаренка, випущений Українським державним видавництвом у 1944 році (фото 22—25). Представлені у ньому 20 робіт зображають зруйновані вулиці і споруди, міські пейзажі Харкова часів окупації, а також початок відбудови міста після відновлення у ньому радянської влади: "Після нальоту ворожих бомбардувальників (Харків, 1941 р.)" (худож. П. Супонін), "Похорон (Харків, 1942 р.)" (худож. Й. Дайц), "Бій на вулиці (Харків, 1943 р.)" (худож. Л. Чернов), "23 серпня 1943 р." (худож. Й. Дайц), "Перші пішоходи (Харків, 1943 р.)" (худож. О. Довгаль), "Дядю, розмініруйте мою хатку" (худож. Ю. Баланівський), "Новорічна ялинка (Харків, 1943—44 р.)" (худож. О. Довгаль), "Відбудовують лінію трамваю (Харків, 1944 р.)" (худож. Є. Світличний), "Початок відбудови (Харків, 1944 р.)" (худож. Г. Бондаренко). Альбом був виданий накладом 12 000 пр. і коштував 20 карбованців.

І третій альбом аналізованого періоду у фонді Державного архіву друку — це набір із 9 поштових карток в обкладинці "Не забудемо, не простимо!", виданий Художнім фондом у Харкові 1945 року. Його супроводжує такий коментар: "За часи окупації німці спалили й зруйнували наші міста і підприємства. Знищили наші історичні і культурні заклади та пам'ятники. В цьому альбомі зібрані рисунки цих злодіянь. Не забудемо і не простимо їм цього. Смерть німецьким загарбникам!". Підпис до кожної картки містить інформацію не лише про місце, а й наголошує на тому, що зображені руйнування — справа рук ворога, закликає пам'ятати й не пробачати йому: "Київ. Миколаївська вулиця, перетворена на груду руїн і каміння. Не простимо ні-

мецьким варварам руйнування наших міст" (худож. С. Бесєдін), "Київ. Хрещатик — гордість нашої столиці, перетворений німцями на груду каміння" (худож. Г. Бондаренко), "Цех заводу ХТЗ, зруйнований німцями. Ось вони, сліди їхнього панування на Україні" (худож. Г. Бондаренко), "Харків. Вулиця вільної Академії, на якій знаходились культурні і історичні пам'ятники нашого міста, перетворена німцями на вулицю руїн і голих стін" (худож. Й. Дайц), "Груди каміння, обпалені стіни вкривають сліди фашистських вандалів. М. Київ, Банківська вулиця" (худож. Г. Космачев), "Велико-Лаврський собор XI сторіччя у Києві, зруйнований німецькими варварами. Ніколи не забудемо їм зруйнування наших історичних пам'ятників" (худож. Г. Космачев), "Обпалені стіни, зруйновані будинки вкривають Прорізу вулицю в м. Києві. Ніколи не забудемо і не простимо німецьким варварам руйнування наших міст" (худож. В. Мироненко), "Харків. Вул. Іванова. Тут містився Інститут прикладної хімії. Руїни вкрили це місце. Не простимо німецьким варварам зруйнування наших учбових закладів" (худож. Є. Світличний), "Харків. Вокзал Південний, зруйнований німцями" (худож. П. Супонін). Набір вийшов накладом 3000 пр. і коштував 30 крб.

Колекція аркушевих образотворчих видань Державного архіву друку періоду Другої світової війни є унікальною: у ній міститься значна кількість документів того часу, є примірники, що збереглися лише у цьому фонді й становлять незаперечну історичну та культурну цінність для дослідників з різних галузей знань. З огляду на поважний вік видань та їх нетривку матеріальну основу — папір, забезпечення фізичного збереження документальних фондів є одним із головних завдань науково-практичної діяльності Книжкової палати України. Не менш важливим є всебічне вивчення цієї продукції, її класифікація, типізація, каталогізація, внесення детальної інформації про неї до баз даних, оцифрування найцінніших та найцікавіших видань, а також тих, які знаходяться у вкрай незадовільному стані. Вагому роль відіграє популяризація інформації, отриманої у результаті таких досліджень, адже це приверне увагу науковців та надасть змогу порівняти колекції з різних фондів, виявити унікальні та рідкісні документи, а можливо, й поповнити Державний архів друку виданнями, яких у ньому бракує.

Фото 21

Фото 22. Кінна вулиця (Харків, 1942 р.), худож. П. Супонін

Фото 23. На розі Басейної і вулиці Дзержинського (Харків, 1943 р.), худож. Є. Світличний

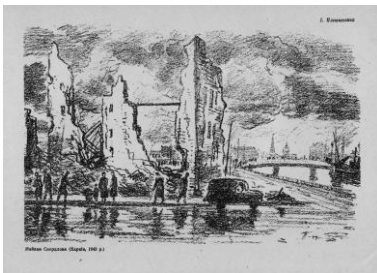

Фото 24. Майдан Свердлова (Харків, 1943 р.), худож. І. Плещинський

Фото 25. Настінний живопис (Харків, 1943 р.), худож. Ю. Баланівський

У наступній публікації буде проаналізовано тематичне різноманіття аркушевих образотворчих видань періоду повоєнної відбудови (1946—1948), наведено цікаві зразки плакатного мистецтва того часу, інших видів ОБ, а також розглянуто історичні та соціальні обставини, що обумовлювали специфіку й проблематику, порушену в цих виданнях.

Список використаної літератури

1. *Андрейканіч А. І.* Плакат: його види та жанри / А. І. Андрейканіч // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. — 2013. — Вип. 19 (1). — С. 121—126.
2. *Бондар Ю.* Плакати, афіші та листівки у контексті соціальної й політичної комунікації / Ю. Бондар // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 7. — С. 15—21.
3. *Владич Л.* Майстри плаката: альбом. — Київ : Мистецтво, 1989. — 65 с., іл.
4. *Волошин Л.* 1943 рік... Про заснування в окупованому Львові Української академії мистецтв / Любов Волошин // День. Україна Incognita. — 2013. — 7 листоп. — Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/1943-rik%E2%80%A6-pro-zasnuvannya-v-okupovanomu-lvovi-ukrayinskoji-akademiyi-mistecztv.html>. — Назва з екрана.
5. *Грищенко В. В.* Портретний жанр в дизайні плаката / В. В. Грищенко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство. — 2011. — № 1. — С. 171—175.
6. *Донець О. М.* Використання образу Т. Г. Шевченка в українському радянському плакаті (за матеріалами зібрання українського радянського плаката з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / О. М. Донець // Рукописна та книжкова спадщина України. — 2013. — Вип. 17. — С. 270—276.
7. *ДСТУ 3017—95.* Видання. Основні види. Терміни та визначення. — Чинний від 1996—01—01. — Київ : Держстандарт України, 1995. — III, 47 с. — (Державний стандарт України).
8. *Інструкція з добору видань для відображення у "Літописі образотворчих видань" / упоряд.: О. Б. Зубарева, Л. А. Кириченко ; Книжкова палата України. — Київ : [б. в.], 2000. — 5 с.*
9. *Легасова Л.* Світові війни мовою плаката / Л. Легасова // Вісник Книжкової палати. — 2009. — № 9. — С. 49—50.
10. *Масвський О. О.* Політичний плакат і карикатура, як засоби ідеологічної боротьби в Україні 1939—1945 рр. : автореф. дис.

- ... канд. іст. наук / Олександр Олегович Масвський ; НАН України, Ін-т історії України. — Київ, 2016. — 24 с.
11. *Світові війни мовою плаката : книга-каталог виставки / Український інститут національної пам'яті, Меморіальний комплекс "Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945". — Київ : Архетип, 2009. — 208 с.*
 12. *Сенченко М.* Книжковій палаті України — 95 років, що далі? / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 1. — С. 3—8.
 13. *Тихоненко О.* Різноманіття образотворчих видань 1933—1935 років / О. Тихоненко // Вісник Книжкової палати. — 2012. — № 10. — С. 34—38; № 11. — С. 34—39.
 14. *Шайкан В. О.* Радянський політичний плакат як засіб ідеологічної боротьби в роки Великої Вітчизняної війни / В. О. Шайкан // Наук. пр. іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту. — 2012. — Вип. 32. — С. 269—272.
 15. *Шульженко С.* Документальна пам'ять про визволення Києва від гітлерівців у фондах Книжкової палати України / С. Шульженко, О. Тихоненко // Вісник Книжкової палати. — 2013. — № 12. — С. 31—34.

В статтє проанализированы изобразительные издания 1939—1945 гг., хранящиеся в фонде Государственного архива печати Книжной палаты Украины. Приведены количественные показатели по таким критериям, как язык, место издания, издательства, тираж, а также классификация этих изданий по их видовой принадлежности и тематическому разнообразию. Акцентируется значение изобразительных изданий при исследовании анализированного исторического периода.

The graphic editions of 1939—1945 years, which are represented in The State Archives of Printing of The Book Chamber of Ukraine, are analyzed in the article. The classification of these documents, depending on their species and subjects, is given. In particular, attention is focused on the importance of graphic editions in the segment of the research of the historical development of the state and society in the analyzed period.

Надійшла до редакції 28 грудня 2016 року

ЗА РУБЕЖЕМ

УДК 39(73=161.2)

Леся Біловус,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства
Тернопільського національного економічного університету

Націєтворчі аспекти дотримання традицій українцями в діаспорі (на базі українськомовного публіцистичного матеріалу США)

Статтю присвячено питанню дотримання традицій українцями США як засобу збереження національної ідентичності, що висвітлено за допомогою аналізу періодичних видань української діаспори в Америці ("Свобода", "Слово і Час", "Українське слово", "Міст").

Ключові слова: національна ідентичність, періодичні видання, традиції, вірування, українська діаспора у США.

Відданість прабатьківським традиціям та віруванням етнічних українців у США відрізняє останніх від будь-якої іншої національної групи, допомагає формувати у прийдешнього покоління певний спосіб мислення, вірування, норми поведінки. Аналіз інформаційного простору українців діас-

пори США свідчить про те, що наші колишні співвітчизники усвідомлюють прикрий факт певної втрати традицій через віддаленості від історичної батьківщини і турбуються про збереження етнічних особливостей, національної духовності, підтримуючи зв'язок часів і поколінь.